

NODIRJON G'AFUROV,
O'zMU tayanch doktoranti

XOLMUHAMMAD TO'RAQULINING TASAVVUFGA OID QARASHLARI

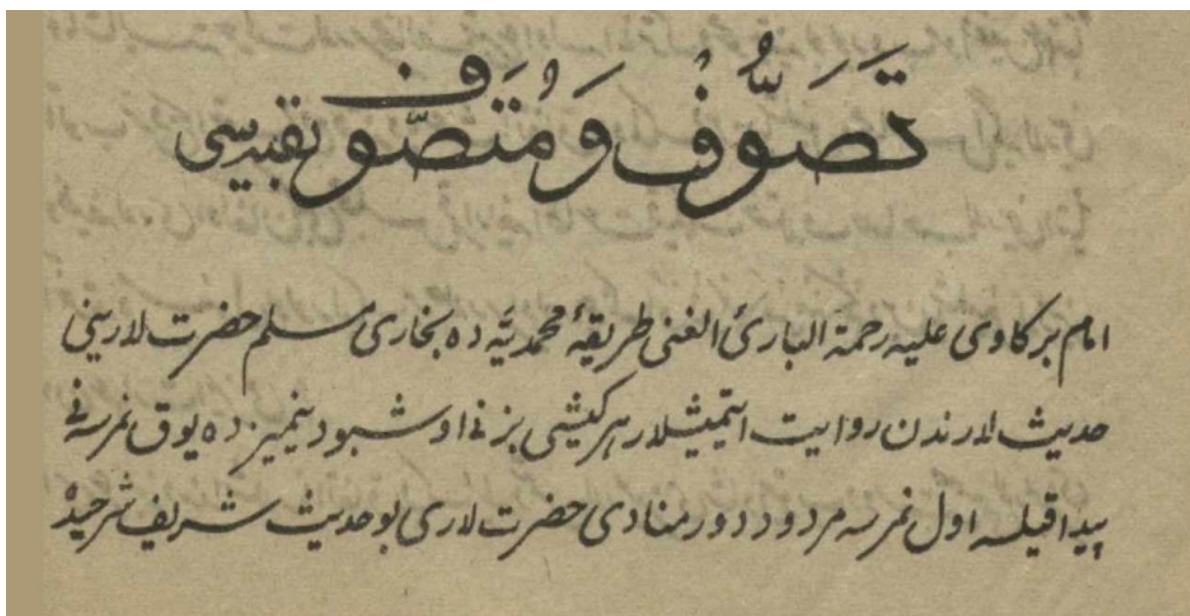
Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi "Nodir nashrlar" bo'limida saqlanayotgan "Al-Isloh" jurnalining 1917-yil 10-sonida e'lon qilingan Mulla Xolmuhammad To'raqulining "Tasavvuf va mutasavvuf boqiyasi" maqolasi tabdil qilingan. Tabdil qilingan maqolada islom va tasavvuf haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: tasavvuf, shariat, tariqat, haqiqat, Islom, ta'lim, axloq.

Annotation: This article discusses the adaptation of the article 'Tasavvuf va mutasavvuf boqiyasi' (Sufism and Sufis) by Mulla Kholmuhammad To'raqul, published in the 10th issue of the journal 'Al-Isloh' in 1917, which is stored in the 'Rare Publications' section of the Alisher Navoi National Library of Uzbekistan. The adapted article addresses topics relating to Islam and Sufism. At the end of the article, a Persian text and an Arabic text are included.

Key words: Sufism, sharia, tariqat, truth, Islam, education, ethics.

Ushbu jurnalning o'tgan sonida ("Adabiy meros" jurnalining 2025-yil 3-sonida¹) bosilgan maqolaning davomi sifatida mulla Xolmuhammad To'raqulining "Al-Isloh" majallesidagi "Tasavvuf va mutasavvuf boqiyasi"ni e'lon qilishimizni aytgan edik. Shu so'zimizning isboti sifatida quyidagini sizga taqdim etamiz.

¹ Izoh: ushbu sonda chiqqan maqola annotatsiyasida "Al-Isloh" jurnalining 1916-yil 6-sonida e'lon qilingan degan jumalani 1917-yil 6-sonida e'lon qilingan deb qabul qilishingizni so'raymiz.

“Tasavvuf va mutasavvuf boqiyasi²”

Imom Birgaviy³ alayhirrahma al-Boriy-ul-G'aniy “Tariqati Muhammadiya”da Buxoriy, Muslim hazratlarini hadislarindin rivoyat etmishlar: “Har kishi bizni ushbu dinimizda yo‘q nimarsani paydo qilsa, ul nimarsa marduddur”. Munodiy hazratlari bu hadisi sharif sharhida ayturlar: Bu hadisdan ishoratdurki, dini mubinimiz tahqiq nuqsonsiz komil o‘lmish, oftob kabi nuri tobon o‘lmishdur, “Al-yavma akmalu lakum dinikum” «مَوَكِّنِي يَدِي كُلَّ تَلَمَّكَ أَمِيلًا» oyati karimasi shahodati ila. Bas, emdi dinimizda bir nimani yaxshi ko‘rmoq ila ziyoda etmoq marziyya emas. Bu hadis dini islomni usul va qoidalaridin hisoblanur. Imom Navaviy⁴ bu hadisni hifz etmoq lozim, munkar ishlarni botil etmoq va anga sanad etmoq uchun shul jihatdan “adillayi shar’ ”ni nisfi demoqqa ham salohiyati bor demishlar. /Intiho/.

Bid’ati hasanalarni te’dod ila shar’i sharif tarafidin izn verildig’in hasana deb bid’atni hasana bo‘lmoqig’a shore’ tarafidan so‘z ila yo fe’l ila ishorat ila yo sirohta⁵ ila izn bo‘lmoq shart ekanin tanbih etgan. So‘ngida ayturlar ushbu hadisi sharif va aqvoli fuqaholardan zohir bo‘lurki, zamonamizni ba’zi mutasavvufi umuri shar’iyyag’a muxolif ishlarini inkor etilg’on vaqtida biz as’hobi botinlardinmiz, bizlar xilvat ila shayximizni himmati ila Alloh taolog’a vosil o‘lurmiz. Bizlarg’a ilmlar munkashif o‘lur, kitob mutola’a etmoqqa ustoddan ilm o‘qumoqqa muhtoj emasmiz. Alloh taolog’a vosil bo‘lmoq ilmi zohiriyni tark etmayancha hosil o‘lmaz. Agar biz botil ishda bo‘lsak, bizlarg’a bu yaxshi holat va bu oli karomatlar hosil o‘lmaz edi. Bizlar anvori ilohiyni mushohada va anbiyolarni ma’oina⁶ ko‘ramiz, ayduk bizlar bir makrda ne ishlasak tushimizda tanbih etilur biz degan so‘zlari va shunga o‘xshash botil so‘zlar hammasi kufr va zalolatdur. Chunki bu so‘zlar shariatni va kitob vu sunnatni istixfof⁷ etmak va xo‘r tutmoqdur va e’timod etmaslikdur, Al’iyozi billahi taolo⁸. Bas, shul tariqa so‘zlarni eshitguvchilarg’a vojibdurki, bu so‘zni botillig’ig’a betaraddud va batavaqquf jazm etib, rad etsun. So‘zlaguvchini zindiq⁹ig’a hukm etsun, bo‘lmasa o‘zini ham o‘shal jamoadan hukm etilur.

So‘fiylar sayyidi arbobi tariqat va haqiqatni imomi Junayd¹⁰ hazratlari ayturlar: Rasul alayhissalom izlaricha yurulmagon yo‘lni hammasi masduddur va marduddur. Har kishi Qur’onni ma’nisi ila tamul¹¹ va tafakkur etib hifz etmasa, ahkomig’a amal etmasa, hadislarini yozmasa, amal etmoq uchun tariqatda ul kishig’a iqtido etilmaz. Chunki bizni bu tariqimiz kitob va sunnatg’a bog‘ludur. Sirri Saqatiy¹² ayturlar: “Tasavvuf uch ma’nig’a ism o‘lmishdur 1- mutasavvufni ma’rifatini taqvosini nuri aslo o‘chmas. 2- zohiri kitob va sunnatg’a manoqaz(?) ilmni aslo so‘zlamas 3- hech karomatni shariat harom etmish nimarsag’a hamul etmaz. Abu Yazid Bistomiy¹³ bir shuhratli shayxni ko‘rmoqqa as’hoblari ila borib, qibla tarafg’a qarab tukrganin¹⁴ ko‘rib bu shayx rasul alayhissalom odoblaridin birini tark etmish, da’vosida nechuk sodiq o‘lur deb salom qilmay qaytmishlar. Abu Yazid hazratlari aytmishlar agar bir shayxni ko‘rsangizki anvoyi karomatlari zohir o‘lmish, hatto havoda murabba o‘ltirur, ul shayxni amr-u nahiyda hududi shar’ni muhofazasida ado va sha’riatda imtihon etmag’uncha ani karomatig’a mag’rur o‘lmanglar. Abu Sulaymon

² Al-isloh jurnali, 1917-yil 10-son, – B. 930-933.

³ https://alphapedia.ru/w/Muhammad_Birgivi

⁴ <https://muslim.uz/uz/e/post/33730-imom-navaviy?page=2&per-page=1>

⁵ sirohta – ochiqlik, aniqlik

⁶ ma’oina – mushohada

⁷ Istixfof etmak – mensimaslik

⁸ Al’iyozi billahi taolo – Allohga sig’inaman

⁹ zindiq – dindan chiqish

¹⁰ Junayd – Junayd Bag’dodiy

¹¹ tamul – Chuqur o‘ylash

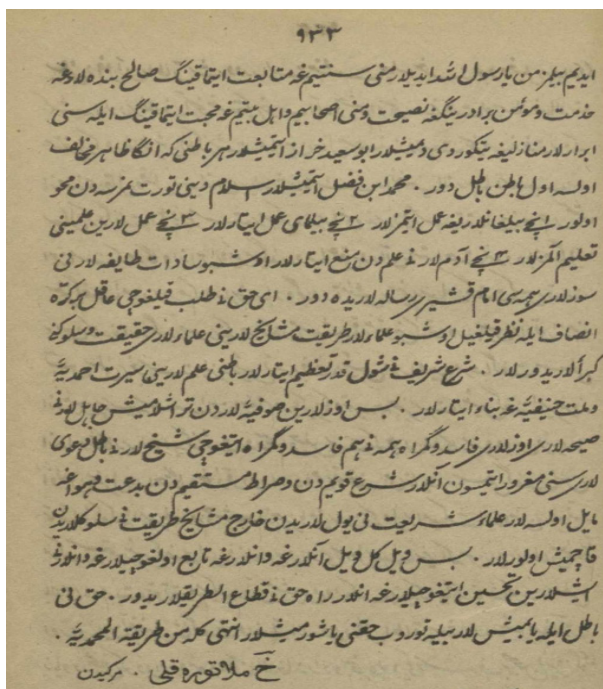
¹² https://uz.wikipedia.org/wiki/Sirri_Saqatiy

¹³ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Bistomiy>

¹⁴ Tukrganin – tupurganin

Doroni¹⁵ aytmishlar: “Bisyor o‘lurki, so‘fiylar nuktalaridin dilimizg‘a bir nukta hosil bo‘lur necha kunlarga‘acha anga kitob va sunnatdin ikki odil guvoh tobmag‘uncha ani qabul etmazman”. Zulnun Misriy¹⁶ aytmishlar: “Xudoni muhabbatini alomati so‘zda, fe‘lda, amrlarda, sunnatlarda habibig‘a komil mutobaat etmoqdur. Bishr Hofiy¹⁷ aytmishlar: “Rasululloh alayhissalomni tushumda ko‘rdim: “Aydilar ey Bishr bilursanmu, Alloh taolo seni aqron¹⁸laringdan qaysi xislat ila martabangni baland etdi. Ban aydim: Bilmazman, yo rasululloh, aydilar meni sunnating‘a mutobaat etmoqing, solih bandalarg‘a xizmat va mo‘min birodaringg‘a nasihat va meni as‘hobim va ahli baytimg‘a muhabbat etmoqing ila seni abrorlar manozilig‘a yetkurdi demishlar. Abu Said Xarroz¹⁹ aytmishlar: “Har botiniyki anga zohir muxolif o‘lsa ul botin botildur”. Muhammad ibn Fazl²⁰ aytmishlar: “Islom dini to‘rt nimarsadin mahv o‘lur 1- bilg‘onlarig‘a amal etmazlar, 2- bilmay amal etarlar, 3- amallarini ilmini ta‘lim olmazlar, 4- odamlarni ilmdan man etarlar. Ushbu sodoti toyifalarni so‘zlari hammasi imom Qushayriy²¹ risolalaridadur. Ey haqni talab qilg‘uvchi oqil, bir karra insof ila nazar qilg‘il. Ushbu ulamolar, tariqat mashoyixlarini ulamolari, haqiqat va sulukni kubarolaridurlar. Shar‘ sharifni shul qadar ta‘zim etarlar botiniy ilmlarni siyrati Ahmadiya va millati Hanafiyag‘a bino etarlar. Bas, o‘zlarin so‘fiyalardin taroshlamish, johillarni sayhalari, o‘zlari fosid va gumroh hammani ham fosid va gumroh etug‘uvchi shayxlarni botil da‘volari seni mag‘rur etmasun. Onlar shar‘ qavmdin va siroti mustaqimdin bid‘at-u havog‘a moyil o‘lsalar ulamoyi sha‘riatni yo‘llaridin xorij, mashoyixi tariqatni suluklaridin qochmish o‘lurlar. Bas, vayl kulli vayl onlarga‘a va onlarga‘a tobe o‘lguvchilarga‘a va onlarni ishlarin tahsin etg‘uvchilarga‘a. Onlar rohi haqni qito‘il tariqlaridur. Haqni botil ila yopmishlar, bila turib haqni yoshurmishlar, intiho kulli min tariqatul Muhammadiya.

X.Mulla To‘raquli Markidin.”

¹⁵ https://uz.wikipedia.org/wiki/Abu_Sulaymon_Doroni

¹⁶ https://uz.wikipedia.org/wiki/Zunnun_Misriy

¹⁷ https://uz.wikipedia.org/wiki/Bishr_Hofiy

¹⁸ Aqron (qarn) – yaqinlar

¹⁹ <https://old.islamonline.uz/index.php/lugat/111-a/1783-abu-said-xarroz>

²⁰ https://uzpedia.uz/pedia/muhammad_ibn_fazl_balxiy

²¹ https://uz.wikipedia.org/wiki/Abdulkarim_al-Qushayriy

Maqolani o'rganish davomida muallifning masalaga izchil yondashuvini sezamiz. Masalan, dastlab imom Birgaviy so'zi bilan Buxoriy va Muslim orqali yetib kelgan hadisni keltiradi. So'ngra Munodiy hazratlari bu hadisni sharifni oyati karima bilan sharh etkanini isbot sifatida keltiradi. Imom Navaviy esa bu hadisni yod olmoq lozim ekanligini uqtirgani holda bir hadisni uch imom tomonidan bildirilgan munosabat bilan dalillaydi. Keyin masalaning muhim tomoni bo'lmish shayx va murid masalasiga to'xtalib, zamonasida mavjud illatlarni so'z bilan ko'rsatib, ularni nomunosibligiga munosabat bildiradi. Matn davomida muallif imom Junayd, Sirri Saqatiy, Bistomiy, Doroni, Zunnun Misriy, Bishr Hofiy, Abu Said Xarroz, Muhammad ibn Fazl, Imom Qushayriy kabi ulug' so'fiylar so'zlaridan keltirib, ularning aytgan hadislari va hukmlarini dastur qilib ko'rsatadi.

Demak, diniy-tasavvufiy jihatdan ma'lum bir masalaga yondashuv oyat, hadis orqali asoslanadi. Bu holatda masalaga yaqinlashiladi va shu orqali fikr dalillanadi, natijada o'z fikrini aytishga sharoit yaratiladi. Bunda ham to'g'ridan to'g'ri fikr aytilmay, avval, o'zidan oldin o'tgan azizlarning so'zlaridan manba beriladi, keyin uning davomidan fikr qo'llab-quvvatlanadi yoki izoh beriladi. Yuqoridagi tabdil matnda ham muallif shu yo'sinda fikrlarini keltirgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bu maqola avvalgi matnning mantiqiy davomi sifatida yozilgan bo'lib, birinchi qismda mavzu tarixiy va nazariy jihatdan yoritilgan. Ushbu qismda esa muallif ayni mavzuni tarxiiy va nazariy ma'lumotlarni yorqin dalillar bilan asoslagan.

Shuningdek, bizga bularni – tabdil matnlarini qidirib topishda, tayyorlashda eski o'zbek yozuvidan bugungi alifbomizga moslab, ayrim tushunarsiz so'zlarning izohini berishda bilim va yordamlarini ayamagan O'zbekiston Milliy universiteti Jurnalistika va o'zbek filologiyasi fakulteti O'zbek adabiyotshunosligi kafedrasini mudiri H.Boltaboyev hamda professor-o'qituvchilari f.f.d. J.Jo'rayev, f.f.d. N.Xasanov, S.Shomurodova hamda B.Ismoilovga o'z minnatdorchiligimizni izhor qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *Al-isloh jurnali*, 1917-yil 10-son. – B. 930-933.
2. Пардаев Қ. Миллий уйғониш даври манбаларида адабий ва публицистик муаммолар талқини (“Ал-ислоҳ” журнали материаллари асосида). Филол.фан.номз. дисс... Ўзбекистон миллий университети. – Т.: 2008.
3. Саидакбар Агзамходжаев, Заҳро Улуғбекова “Ал-ислоҳ” журнали – Туркистондаги ислохотчилик ҳаракатини ўрганиш бўйича тарихий манба (1915-1918 йиллар). – Т.: “Ўзбекистон халқаро ислом академияси”, 2019 й.
https://alphapedia.ru/w/Muhammad_Birgivi
<https://arxiv.uz/ru/documents/diplom-ishlar/adabiyot/jadidchilik-va-jadid-matbuoti>
<https://muslim.uz/uz/e/post/33730-imom-navaviy?page=2&per-page=1>
<https://uz.wikipedia.org/wiki/Bistomiy>
https://uz.wikipedia.org/wiki/Sirri_Saqatiy
https://uzpedia.uz/pedia/muhammad_ibn_fazl_balxiy